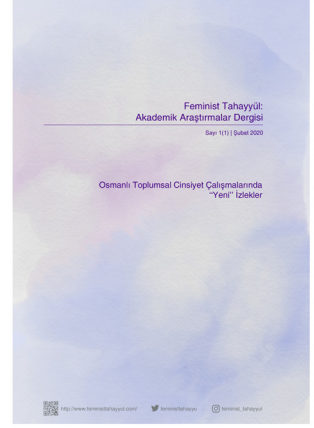

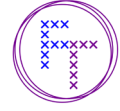
Bir Kadın Tarihi Araştırma Notu: Kadınsız İnkılap

Yaprak Zihnioğlu

Feminist Tahayyül, 1(1): 104-112.
(Araştırma Notu)

© Bu eser ancak referans verilerek kullanılabilir ve izin
almaksızın çoğaltılamaz.

Bir Kadın Tarihi Araştırma Notu: Kadınsız İnkılap Yaprak Zihnioğlu

Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün (SBE) Yüksek Lisans programına “olgun öğrenci” olarak 1992 yılında kabul edildiğimde, Türkiye’de 1980’lerde başlayan Yeni Feminist hareketin (Sirman, 1993) bir mensubu olarak üzerinde çalışmak istediğim alan aşağı yukarı belliydi: Erken Cumhuriyet döneminde kadın örgütlenmeleri, özellikle de Kemalizmi doktrin olarak benimsemiş kadın derneklerinin tarihi.

Kadın tarihi araştırmaları, Şirin Tekeli’nin öncülüğünde Kadın Eserleri Kütüphanesi’nde bir araya gelen çok sayıda kadın Türkolog ve tarihçinin gönüllü çabaları, Serpil Çakır, Aynur Demirdirek, Ayşe Durakbaşa gibi öncü kadın araştırmacıların ve Zafer Toprak’ın çalışmalarıyla önemli bir görünürlük kazanmıştı (Çakır, 1994; Demirdirek, 1993; Durakbaşa, 2000; Toprak, 1988). Bölümde Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları adı altında bir disiplin henüz oluşmamıştı ama Yeşim Arat önemli çalışmalarıyla (1989) bu alanın öncülerinden biriydi. Sosyoloji Bölümü’nde Nükhet Sirman aynı konudaki dersleriyle ve birikimiyle öne çıkıyordu. “Turkish Politics” dersinin hocası Taha Parla ise Erken Cumhuriyet tarihine eleştirel yaklaşımıyla öne çıkan önemli bir siyaset bilimciydi (Parla, 1991a, 1991b, 1992). (Daha sonra tez danışma kurulum bu üç siyaset bilimci ve sosyologdan oluşacaktı.) Tezimin konusu da bu derste belirdi. Taha Parla bizden –sınıftaki genç, parlak siyaset bilimci adayları ve iki katı yaşım la benden– tez konusunu belirlememizi ve dönem ödevi olarak bu tezin bir bölümünü müsvedde değil, son haliyle yazmamızı istedi.

Tez konusunu seçerken benim merak ettiğim konu şuydu: “Kemalist feminizm” ya da devlet feminizmi olarak adlandırılan politik tutum alış ve siyasi kulvar ne menem bir şeydi? “Kemalist feminizm” ya da “devlet feminizmi” açıklanabilecek, tezleştirilebilecek kavramlar

mydı? Sevgili Şirin Tekeli, Erken Cumhuriyet'in kadın hakları alanındaki inkılaplarının (reformlarının)¹ simgesel, araçsal karakterini ünlü kitabında cesurca ortaya koymuştur (Tekeli, 1982). Benim sorularım Tekeli'nin tezini esas alarak derinleştirmeyi hedefliyordu.

Konuyu belirledikten sonra ilk yaptığım iş “Kemalist” kadın derneklerini incelemek –ve daha sonra yayınlarını taramak amacıyla– derneklerin tüzük ve programlarına ulaşmak üzere Vatan Caddesi'ndeki Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gitmek oldu. Dernekler masasına derdimi anlattım ve bir memur bana yardımcı oldu, bütün derneklerin program ve tüzüklerini önüme koydu. Birkaç günlük taramadan sonra ayırdığım yüz yirmiye yakın kadın derneğinin tüzük ve programlarının ve varsa diğer dokümanlarının fotokopisini çekmeme izin verdiği için o memura şükran borçluyum. Ayırmayı hangi kriterlere göre yaptığımı sorabilirsiniz. Tüzükleri okudukça bir süre sonra aynılaştığını bulduğum 2. maddelerindeki ibarelerden: Derneğin amacının, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk kadınına tanıdığı ve verdiği hakların kadınlara öğretilmesi gereği olduğu yolundaki bir iki cümlelik içerik bu dernek tüzüklerinde neredeyse aynıydı.

Bu dernekler içinde en fazla şubesi olan Türk Kadınlar Birliği (bundan sonra TKB) idi.

¹Kitabıma yapılan çeşitli atıflarda “Kadınsız inkılap” adının İngilizceye “Revolution without woman” olarak çevrildiğini gördüm. “İnkılap” sözcüğünün literal/birebir çevirisi “reform”dur. Osmanlı lisanında “revolution” karşılığında “ihtilal” kullanılır. Resmi tarihin, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında siyasi ve toplumsal alanlarda gerçekleştirilen değişimi/dönüşümü/yenileşmeyi adlaması/isimlendirmesi ilk günlerden bu yana ve dönemlere göre farklılık göstermiştir. Diyebilirim ki, bu adlama farklılaşmasının araştırılıp yorumlanması, Cumhuriyet tarihinin nesnel/bilimsel bir bakışla yeniden okunmasını ve değerlendirilmesini gerektirir.

Konumuza dönersek, çeviri, yine Osmanlı lisanına özgü, kavramların tekil kelimeyle ifadelendirilmesinin İngilizcede karşılığı olmaması dolayısıyla, “Reforms without women” olmalı. Zira, bu kitabın adı Nezihe Muhiddin'in şu ifadesine dayanıyor:

“... Birlik Reisi Nezihe Muhiddin Hanım bu hususda şu izahati vermiştir:

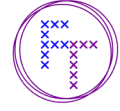
Beynelmilel Kadın Birliği, Birliğimizin mesaisi ve harekâtı ile fevkalade alakadardır. Avrupa'nın muhtelif kadın cemiyetlerinden de hemen her hafta birkaç müracaat kayd ediyoruz. Bu cemiyetler Birliğimiz vasıtası ile Türk kadınının inkılaptan sonraki vaziyeti hakkında malumat talep ediyorlar. Son günlerde Beynelmilel Kadın Birliği'nden de bazı sualler gönderildi. Gelecek sene vereceğimiz cevapların, Türk kadınlığının tatmin edilmiş olduğunu ifade edeceğini zannediyorum. Esasen rical-i hükümet (hükümet [erkek] yetkilileri), kadınsız inkılabın mümkün olmadığını teyit etmişlerdir.” Bkz. “Kadınlık Âleminde: ‘Kadınlar Birliği’nin faydeli teşebbüsleri”, Cumhuriyet, s. 518 (17 Teşrinievvel 1341 [1925]): 3.

Ve ben de TKB'yi incelemeye koyuldum. O yıllarda Serpil Çakır'ın, Aynur Demirdirek'in çalışmaları kadın tarihi alanının bilinmeyenlerini sergileyerek bir heyecan, merak, esin yaratmıştı. Zafer Toprak'ın "Kadınlar Halk Fırkası" (1988) (bundan sonra KHF) makalesine ulaştığımda araştırmanın seyri değişti, dallandı budaklandı. Sorularım çoğaldı: Acaba bu yüzlerce "2. Madde", altında bir politik çatışmanın yattığı bir alanın işareti olabilir miydi? Bir sayı ve bir sözcükten ibaret kavramın tarihsel boyutu sonradan gördüm ki, düşündüğümde çok daha derindi: Yıllar sonra ulaştığım KHF nizamnamesinin ve programının siyasal hakları içeren "2. Maddesi"ne atıftı bu. Yine yıllar sonra okuduğum kongre tutanaklarına göre, TKB 1927 Kongresi'nde Birliğin nizamnamesine eklemek için mücadele edilen "ünlü 2. Madde"ydi bu. Ayrıca, Nezihe Muhiddin'in devlet tarafından en ağır biçimde cezalandırılmasıyla sonuçlanan medeni ölümü sürecinin anahtarı.

Başlangıçta yeni dönemi kadın dernekleri bağlamında çalışacağımı düşünürken kendimi kadın tarihinin çetrefilli bir alanında buldum. Eski yazıyı en azından çözmeliydim, Osmanlıca'yı öğrenmeliydim, dönemin siyasi tarihini okumalıydim. Dönemin güncel siyasi kodları, kısaltmaları haline gelmiş, o sırada yaşayan herkesin bildiği ve bir çırpıda anladığı ifadelerin, göndermelerin ne demek olduğunu, önünü arkasını öğrenmeliydim. Siyasal güç dengelerini ve odaklarını, çatışmaları, kimin kime karşı, hangi açıdan muhalefet yaptığını ve farklı muhalif düşünceleri, kimin hangi ideolojik temelden tutum aldığını, üstü kapalı ifade edilen fikirleri, öz sansürü, susturulanların sesini, ana akım dışında yer alan düşünce hareketleri ve eylemlerini, kişisel tarihleri, aile tarihlerini, yani hemen bir çırpıda görünmeyenleri; geçerli, eleştirilemez kabul edilen (daha doğrusu kabul ettirilen) büyük /meta tarih öğretisinin dışında kalan, alt alanda, karanlıkta, bilinmeyen tarihi, tarihçeleri, kişisel tarihleri anlamaya çalışmalıyım.

Verilere ulaştıkça çevresindeki sorunsallara, tartışmalara bakmaya ve elime geçen her şeyi okumaya, notlamaya başladım. Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki kartotekslerin tümünü tarayarak (o sıralarda dijital sisteme geçilmemişti ve tüketici bir tarama olanağı vardı) kendime bir kadın tarihi kaynakçası yaratmaya çalıştım. Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi gece

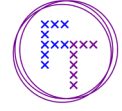

10.00'da kapandığı için çok mutluydum. Atatürk Kitaplığı'nın gazete dergi koleksiyonunu taramada ve çeviri yazılarda yardım aldım; sevgili pederim Asım Zihnioğlu yaşamının son döneminde eski yazıdan çevirilere ve yayınları taramada çok yardımcı oldu. İstanbul'un tüm kütüphanelerini gezip hangi verilere ulaşabileceğime baktım. Belirtmem gerekir ki Hakkı Tarrık Us Kütüphanesi alternatif tarih çalışması için önemli kaynaklar barındırır.

Araştırma yöntemimi belirleyen iki önemli hat vardı: İlki, kaynaklara yaklaşımla ilgiliydi. Tarih alanında o ana değin söylenen, yazılan, tezleştirilen ve zincirleme olarak birbirini doğrulayan argümanların ikincil kaynak olarak ele alınması gerektiğini Parla'dan öğrenmiştim. Birincil kaynaklara bakmam ve tezlerimi bunlara dayandırmam gerektiği uyarısı çalışmam boyunca yanımdaydı. Birincil kaynaklara bakarken aşağıda açıklayacağım, çok sayıda dikkat edilmesi gereken husus olduğunu unutmadan elbette... İkincisi, verilere yaklaşımla ilgiliydi. Resmi tarih ile bağlantılı bir alanda kadın tarihi çalışırken örtülü olan, gizlenen, değiştirilen hatta çarpıtılan bilginin sağlamasını yapmanın bu ülkede o denli kolay olmadığını farkında olmak ve hemen her “veri”ye bilimsel kuşku ile yaklaşmak gereği idi. Bu zorluklara kadın tarihinin gizleri, bilinmeyenleri, saklananları, cinsiyetlendirilmiş bir dille bezenmiş onca kaynak, kitap, anlatı, hatırat, bilimsel araştırma gibi çağlara yayılmış muazzam bir literatürün değerlendirilmesinin imkânsızlığı ekleniyordu.

Görebildiğim kadarıyla kadın tarihi gizlerle doludur. Ve bu özelliği, elbette göreceli olarak resmi tarih anlatılarına, cinsiyetlendirilmiş tarih anlatılarına göre daha fazladır. Kadın tarihi çalışmacılarına önerim, genel tarih çalışmalarından farklı olarak, birincil kaynaklar olarak sınıflandırabileceğimiz basılı malzemeleri (dergi, gazete, hatıra, kitap gibi) çok daha özenli değerlendirilmeleridir.

Bu çalışmayı yaparken zaman içinde keşfettiğim ilk önemli husus “kadın” ve “kadınlık” kategorisinin Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet döneminde, birden çok alanı tanımladığı ve birden çok anlama geldiği idi. Kitabımda bu konuda yeterince bahis vardır. Elimden geldiğince tabii... Anakronizm hatasına düşmemeyi bu incelemeler sırasında deneyimledim. Daha sonra müstear (takma) adlar, dönemin tabiriyle “ism-i müstearlar” konusu geliyordu.

Herhangi bir kadın adıyla basında yer alan eser, kitap, şiir, deneme, mektup, yazı, makale, mensure (şiirsel düz yazı metin) ve diğer edebi unsurların aslında bir kadın tarafından yazılmış olup olmadığından ilk bakışta emin olamayacağımızdı. Ancak çalışmamda bu konuyu, odaktan uzaklaşacağım kaygısıyla yeterince işleyemedim. Ayrıca kadın tarihindeki müstear isimler kapsamlı bir çalışmayı gerektiren önemli bir alandı. Kısa sürede yeterli veriyi toplayamamıştım. Araştırmalarım ilerledikçe, Taha Toros'un uyarısı ve Nezihe Muhiddin'in (1931: 55, 85, 107) *Türk Kadını* kitabında bu konudaki değinisi,² ünlü ve çok bilinen kadınlar dışında kadın literatüründe yer alan çoğu kadın adının müstear ad kullanan bir erkek olabileceği kuşkusu beni, bu tezi/kitabı yazabilmek için yeterli siyasi tarih bilgisiyle donanmam gereğine yöneltti ve uzun bir süre dönem siyasi tarihi çalıştım. Müstear adların basında II. Abdülhamid döneminin sansürü ile baş etmek için kullanılarak yaygınlaştığı, ayrıca edebiyat alanında eser sahibinin kişisel nedenlerle ve kendi seçimiyle bunları kullandığı, klasik edebiyattaki mahlas geleneği bilinir. Ama bizi ilgilendiren yönü, kadın hareketinde, literatüründe ve mücadelesinde kadın imzalı erkeklerin bir şekilde varlığı ve elimizde bunları aydınlatacak fazlaca verinin olmayıştı. II. Meşrutiyet'in en civcivli dönemlerinde çok sayıda erkek, kadın takma adıyla yazılar yazmış, kadın haklarını savunmuş, kadınlık üzerine görüşlerini yayınlamış, hatta kadın dergileri çıkarmıştı. Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde de bu gelenek sürmüştü. Ancak bu tutum aynı yıllarda kadın hakları aktivistlerinin ve genel olarak kadınların tepkisini çekmeye başlamış ve kadınlar tarafından açıkça eleştirilmeye başlanmıştı.

Üçüncüsü, aile tarihlerinin büyük çoğunluğu erkek üyelerin yaşam öykülerine³ dayanıyordu ve kadınların yaşam öykülerine ulaşmak için iğneyle kuyu kazmak gerekiyordu. Kayıp tarihler, öyküler, anlatılar, anılar... Kadın tarihi çalışmak bu zorluklarla baş etmeyi, sabırla iz sürmeyi ve yine de çok iddialı olmamayı, mütevazı olmayı gerektiriyor. Yanlış düşme ihtimali yüksek olan bir alanda olduğumuzu unutmadan çalışmak ve yazmak.

² Bu konudaki çalışmalarımı bir gün derleme olanağı bulurum umarım, ayrıca *Türk Kadını* kitabı üzerine yeni verilerle bir değerlendirme yapmayı düşünüyorum.

³ Bu alanda kültür tarihçisi, arşivci Taha Toros'un katkılarını unutmamak lazım.

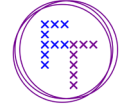
Dördüncüsü, resmi tarih ve kadın tarihi arasındaki bağlantı ile ilgili. Yüzyıla yakın bir zamandır en sık tekrarlanan, kalıplaşan ifadeler, düşünceler, açıklamaların (“2. Madde” bunlardan biriydi örneğin) ilk bakışta görünenden çok daha büyük bir meseleye ve tarihçeye dayanabileceğini, paradigmayı, analizleri değiştirebilecek bir arka planı olabileceğini hesaba katmak yerinde olur. Kadın tarihini anlamak için üçüncü bir göze daha ihtiyacımız var. Sezgi-lerimizin önemini de hatırlatmak isterim.

Ve sonuncu olarak, edebiyatın, sanatın, sahne sanatlarının ve günlük yaşamın tarihle ilişkisi üzerine bir kez daha düşünmek gerek. Çalıştığımız dönemin şiirini, müziğini, tınısını duymak, sözlü ve yazılı kültüre yaklaşmak, günlük yaşamı tahayyül etmek... O devirde gezinmek... Bırakılan izlerin peşinden gitmek... Dilin inceliklerini, dönemin zevklerini kavramak... Kısacası, zamanın “ruhunu” hissetmeye çalışmak... Kadın tarihinde önemli ipuçlarına ulaşmanın yöntemlerinden biri de bu sanırım.

Tez çalışması sırasında yarım zamanlı işlerde çalıştım. Kasım 1998’de, bir dostun yardımıyla tezi son anda İngilizceye çevirerek teslim ettim, aynı yıl kızım Başak Ertür de liseden mezun oldu –ona anlayışı için ne kadar teşekkür etsem azdır. Üç yıl kadar sonra, yeni verileri de ekledikten sonra tezimi kitaplaştırmaya karar verdim. Ama önümde birkaç soru duruyordu. Mutlak değer olarak benimsenen Erken Cumhuriyet tarihi anlatılarına, kırılma noktası teşkil edebilecek bir noktadan eleştiri getiriyordum. Katı devlet doktrinine karşı bir tez öne sürmek

⁴Kitabın yayımlanma aşamasındaki teknik zorluklara ve “hatasız kitap olmaz” diyerek kimi yanlışlara bu vesileyle değinmeliyim. *Kadınsız İnkılap*’ın yayıma hazırlık aşamasında, benim ısrarımla, Metis Yayınevi’nin Genel Yayın Müdürü Müge Gürsoy ile, alıntılarda “kısmi transkripsiyon” uygulama ve Ek bölümünde bütün TKB belgelerinin orijinallerini yayınlama kararı verince, aylar süren bir işlemlerle kuyu kazma sürecinde (teknik olarak buna hazır değildik) sayfa sekreteri işini bırakma aşamasına gelmişti. Sonunda TKB orijinallerinin yayınlanmasından vazgeçildi. Bu sırada, son okumada teyit etmek üzere kırmızı nokta ile işaretlediğim bir isim hatasını da atlamış oldum: Sayfa 207’de Kâzım Paşa (Karabekir)’in, Kâzım Paşa (Özalp) olması gerektiği. İpek Çalışlar’ın, sağ olsun, gözünden kaçmamış, beni uyardı ve ikinci baskıda düzelttim.

Ama kısa bir süre öncesine değin fark etmediğim daha önemli bir redaksiyon hatası var. Yayınevindeki son okumada KHF’nin dokuz maddelik Nizamnamesi, yedinci maddeden sonra bir madde eklenerek on maddeye çıkarılmış. Bunun tarihsel önemi, Halk Fırkası’nın o günlerde açıkladığı “Dokuz Umde”ye atfen KHF’nin kadın hakları yönünden “Dokuz Umde”sini temsil etmesinden ileri geliyor. Bu hatayı ancak yeni baskıda (2020 baskısında) düzeltebileceğim.

o yıllarda belirgin bir ötelenmeyi, belki daha fazlasını göze almaktı. Bugün bu konuda bir değişim oldu mu? Bu sorunun yanıtını genç akademisyenlere bırakıyorum.

İkinci soru kitabın sunumu ile ilgiliydi. Böyle bir eleştirinin her bir kelimesinin birincil kaynaklardaki verilere dayanması ve belgelenmesi gerektiğini düşündüm ve bu yolu seçtim. Aslında bu kitapta sözü, dönemin öncü kadınlarına, bize bugünleri sağlayan mücadelecilerimiz büyük büyükannelerimize bıraktım. Onlara vefa borcumu ödemek fırsatını bulmak ayrı bir mutluluktu.

Tezimi verdikten sonra araştırma hayatıma Parla'nın dediği gibi bir public figure olarak devam ediyorum. Döneme ilişkin yeni veri toplamak, Erken Cumhuriyet dönemini daha iyi anlamak için bir "Kim Kimdir?" rehberi hazırlamak ve birincil kaynakları toplamak, dönemin kronolojisini detaylandırmak, TKB'nin inceleme fırsatı bulamadığım üyelerinin yaşamını ve düşünsel dünyalarını araştırmak, Nezihe Muhiddin'e yeniden bakmak o günden bu yana çalıştığım alanlar. Bunlara bir de "Osmanlı Türkçesi Güncel İmla Kılavuzu" üzerine, iki değerli Türkolog ile –kendimi koordinatör olarak gördüğüm– çalışmamı ekleyebilirim. Bunlardan biri, gördüğüm en titiz bilim insanlarından Hatice Aynur'dur, ki yayından önce kitabın tüm eski yazı alıntılarını kelimesi kelimesine kontrol etmişti, kendisine en içten teşekkürlerimle.

Bu çalışmalar bir sonuç verir mi, şu anda kestiremiyorum, yine de çalışmaya devam...

KAYNAKÇA

Arat, Y. (1989) *Patriarchal Paradox: Women Politicians in Turkey*. New Jersey: Fairleigh Dickinson University Press.

Çakır, S. (1994) *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis.

Demirdirek, A. (1993) *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*. Ankara: İmge Kitabevi.

Durakbaşa, A. (2000) *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul: İletişim.

Parla, T. (1991a) *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk’ün Nutuk’u 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.

__(1991b) *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri 2*. İstanbul: İletişim.

__(1992) *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*. İstanbul: İletişim.

Sirman, N. (1993) *Feminism in Turkey: A Short History. New Perspectives on Turkey*, 3:1-34.

Tekeli, Ş. (1982) *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*. İstanbul: Birikim.

Toprak, Z. (1988) Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası.
Tarih ve Toplum, 9(51): 30-1.